

CESTA K DĚJINÁM STŘEDOLATINSKÉ LITERATURY

*Multum adhuc restat operis multumque restabit.
Nec ulli nato post mille saecula praecludetur
ocasio aliquid adhuc adiciendi.*

Na málokterý vědní obor se hodí tato slova ze Senekových *Epistulae morales* (ep. 64,7), která v upravené podobě vepsal K. Goedeke na titulní list svého *Grundriß zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen I* (Dresden 1884²), tak dokonale, jako na práce o středolatinšské literatuře, zvláště na pokusy o postižení jejího vývoje. Přes usilovnou práci již tři generaci neexistují dosud směrodatné dějiny celé středolatinšské literatury, ačkoli se jejich potřeba cítí stále naléhavěji. Je to působeno nejen tím, že se studiu této literatury věnuje málo lidí, neboť je obtížné a zdánlivě málo atraktivní, ale především zvláštní povahou středolatinšské literatury.

Dlouho se dokonce uvažovalo o tom, zda vůbec je nějaká středolatinšská literatura, zda to, co se za ni považuje, není jen mechanický souhrn děl, napsaných latinsky, patřících však do jednotlivých národních literatur. Dnes už je jasné, že jednotliví tvůrci středolatinšské literatury jsou sice i články literárního vývoje svého národa, a patří tedy plným právem Kosmas do literatury české, Hrotsvitha do německé, Abélard do francouzské, Jan ze Salisbury do anglické, Guido de Columnis do italské, Petrus Alfonsi do španělské a Długosz do polské, že však jsou spolu spojeni navzájem ve vývojovou jednotu jak stejným jazykem, v němž tvořili, tak i stejným názorem na literární tvorbu, stejným školením a stejnými uměleckými (nebo naukovými) postupy, nemluvě už o tom, že svými díly odpovídají na shodný hospodářský a kulturní vývoj celé západní, jižní, severní a střední Evropy, spojené jednou ideologií. Proto se dnes už nepochybuje o existenci středolatinšské literatury a uznává se její specifčnost.

Středolatinšská literatura úzce navázala na pozdně antickou římskou literaturu a teprve během jejího vývoje v ní vznikaly vazby k rodným se a vyvíjejícím se literaturám národním. Z tohoto dvojího kontextu vyplývá i dvojí přístup badatelů ke sledování jejího vývoje. Na jedné straně to jsou klasičtí filologové, kteří bývají náchylní vidět ji jako pouhé (nepříliš podařené) pokračování antické latinské literatury; zejména dříve přezírali to, co je v ní navíc, nové a jiné, nebo to hodnotili negativně. Z druhé strany k ní přistupují historikové národních literatur. Ti opět často přehlížejí zakotvení středolatinšské literatury v latinské literatuře antické a její nadnárodní rysy, vnímají ji jen z hlediska své země a považují ji jen za jakousi náhražku, nutnou, dokud nedozrály do literární formy národní jazyky. Posléze se zásluhou

badatelů, specializovaných na středověk, vytvořilo chápání nové, nejvýrazněji dnes reprezentované K. Langoschem. Ten pokládá všechny evropské literatury za vyjádření "evropského ducha" v jednom otcovském jazyku - latině a středolatinšské literatuře, a v mnoha mateřských jazycích - v národních jazycích a národních literaturách, a je si vědom specifičnosti středolatinšské literatury jak oproti antické římské literatuře, tak oproti literaturám národním. Autonomní chápání středolatinšské literatury se dnes už prosadilo všeobecně; nejlépe je to vidět na tom, že je jí v encyklopedických dílech o literatuře věnována zvláštní kapitola nebo zvláštní svazek. Při tom však začáteční a konečná hranice této literatury zůstává dosud sporná a je takřka každým autorem kladena jinak a také její periodizace není zatím zcela jasná.

Nejstarší soubornou prací o středolatinšské literatuře, bez níž se zejména pro pozdní středověk nemůžeme při vši její zastaralosti obejít, je Jo. Alberti Fabricii *Bibliotheca Latina mediae et infimae aetatis* z r. 1734, kterou doplnil Christianus Schoettgenius, opravil a rozšířil Jo. Dominicus Mansi a znovu doplnil a opravil Gustavus Camillus Galletus. Tohoto Galletova vydání, které vyšlo až po jeho smrti v 6 svazcích ve Florencii r. 1858, se užívá dosud, dnes i ve fototypickém přetisku. Fabricius nepsal ještě dějiny středolatinšské literatury, chtěl jen umožnit povšechnou orientaci v dílech, která se dostávala v evropských knihovnách čtenářům do rukou. Otázku po začátku a konci středolatinšské literatury ani po její periodizaci si ještě klást nemohl. Pojal do svého díla už Tertulliana, začal je tedy na konci 2. stol. n. l. a vedl je až do své doby, takže jeho horní hranicí je začátek 18. stol. Protože je psal jako praktickou pomůcku, uspořádal je abecedně podle jmen autorů. Je to tedy vlastně slovník pozdně antických, středověkých, humanistických a barokních autorů. Pro životopisy měl Fabricius málo pramenů, proto hlavní význam jeho práce je v údajích bibliografických, cenných namnoze dosud.

Devatenácté století je pro historii středolatinšské literatury, stejně jako pro celou středolatinšskou filologii, dobou příprav. Vychází, abychom uvedli alespoň hlavní sbírky, Migneova *Patrologia Latina*, začíná práce na *Monumenta Germaniae historica*, pokračují bollandistická *Acta sanctorum*, zahajují se práce na *Analecta hymnica mediae aevi*, u nás se pracuje na *Fontes rerum Bohemicarum*, vydávají se narrativní sbírky, jako je *Legenda aurea*, *Gesta Romanorum* nebo *Speculum sapientiae*. Základním úkolem těchto edic bylo seznamovat s věcným obsahem středolatinšských děl. Literárněhistorické otázky jsou v nich sledovány jen výjimečně, a to pouze z hlediska národních literatur. Na přelomu 19. a 20. stol. se objevují první práce, které svým titulem slibují více. R. 1904 uveřejnil ve Lvově E. Porębowicz *Studia do dziejów literatury średniowiecznej* a r. 1909 v Catanii C. Pascal *Letteratura latina medievale*. V obou případech jde však jen o

soubor monografických studií o některých středověkých autorech. Tato díla, jejichž cena je dnes už jen historická, mnohonásobně převyšuje práce G. Gröbra *Übersicht über die lateinische Litteratur von der Mitte des 6. Jahrhunderts bis 1350*, která se jako první dívá na středolatinšskou literaturu celistvě, i když dosud stále ještě očima románských literatur. Vyšla totiž jako první část oddílu *Romanische Litteraturgeschichte v Grundriß der romanischen Philologie*, díl II, sv. 1 (Straßburg 1902), str. 97-432. Gröber periodizoval středolatinšskou literaturu do tří časových úseků: první, od poloviny 6. stol. do konce 8. stol., nazval *Úpadek literatury*, druhou, od konce 8. do konce 10. stol., pojmenoval *Církevní renesance*, a třetí, od 11. stol. do poloviny 14. stol., označil jako *Rozkvět středolatinšské literatury*. Uvnitř každého časového úseku vydělil do zvláštních oddílů prózu a básnictví, které pak dále členil podle zpracovávaných témat. Protože málokterý ze středověkých autorů byl monotematický, objevuje se většina z nich u Gröbra na několika místech, takže obraz o literární činnosti jednotlivců dává až vyhledání děl podle rejstříku. Životopisné údaje omezil Gröber na rok úmrtí. Jeho kniha je především nepřehlednou sňůškou bibliografických údajů. Jako taková má dodnes cenu, a proto vyšla r. 1966 v reprintu s doslovem W. Büllsta.

Skutečným začátkem dějin středolatinšské literatury, pojaté již autonomně, je stručné pojednání L. Traubeho *Die lateinische Literatur des Mittelalters*, které vyšlo z jeho pozůstalosti péčí P. Lehmana v *Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters* v Mnichově r. 1911 (str. 137-176). Traube zdůrazňoval vázanost celé středolatinšské literatury na římské předlohy. Říkal, že její počáteční termín je dán sám sebou Cassiodorem v 6. stol., protože Cassiodorus znamená zlom bezprostřední tradice klasické římské literatury, její přirozený konec že pak nastal kolem r. 1300, kdy národní jazyky zvítězily nad latinou a kdy začínají skutečné národní literatury; posledním středolatinšským autorem je pro Traubeho Dante. Traube upozornil i na to, že by bylo třeba zkusit, zda by se v období mezi r. 500-1300 nedaly rozlišit vývojové etapy. Sám rozeznal zřetelně tři: předkarolinskou literaturu neboli literaturu přechodných dob od 5. (!) stol. do 8. stol., dobu karolinskou a posléze dobu pokarolinskou. Podrobněji, i když stále jen v náznaku, zpracoval jen první období předkarolinské. Traubeho práce měly pro středolatinšskou filologii konstitutivní charakter a dosud ovlivňují vývoj této disciplíny. Proto byly všechny tři svazky jeho *Vorlesungen und Abhandlungen*, jejichž druhým svazkem je uvedená *Einleitung*, vydány r. 1965 v Mnichově v reprintu.

Souběžně s Traubem pracoval M. Manitius, jehož *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* představuje dosud nejobsaňlejší dějiny středolatinšské literatury do r. 1200. Manitius je napsal pro Müllerův-Ottův *Handbuch der Altertumswissenschaft* (IX. oddělení,

2. část) a navazoval na Schanzovu *Geschichte der römischen Literatur*, a tak se v jeho práci přirozeně uplatňuje klasičofilologické hledisko. Manitius se nespokojil s tím, co našel v člancích a monografiích, a nedělal syntézu jen ze známých věcí. Podnikl sám důkladný průzkum rukopisů v knihovnách v Berlíně, v Mnichově, v Lipsku, Drážďanech, Bernu, Paříži a v Rouenu a vynesl z nich mnoho neznámých děl a údajů. Věnoval pozornost i tzv. *Überlieferungsgeschichte* a vyčlenil ji, stejně jako testimonia, u každého autora do zvláštního petitivého odstavce. Jeho *Dějiny* jsou po stránce biografické i bibliografické práce průkopnická. Základní jednotkou byl pro Manitia středověký autor jako jedinec, řazení autorů do časových a tematických okruhů je jen pomocné a zcela vnější. Manitius si tedy počínal obráceně než Gröber. Manitiovy *Dějiny* jsou tak spíše historicky uspořádaným souborem drobných monografií o jednotlivých autorech než opravdovými dějinami literatury. Proto ho také neznepokojovala otázka periodizace. Přímou se o ní nevyjádřil, takže ji můžeme vyvodit jen z rozčlenění jeho díla. První svazek, který vyšel v Mnichově r. 1911 pod názvem *Od Justiniána do poloviny 10. století*, obsahuje dvě knihy: *Římská literatura od Justiniána ke Karlu Velikému a Karolinská renesance a její úpadek*. Druhý svazek, vydaný r. 1923, přináší třetí knihu s titulem *Od poloviny 10. století do vypuknutí boje mezi církví a státem*. Třetí svazek, publikovaný r. 1931, obsahuje čtvrtou knihu *Od vypuknutí církevního boje do konce 12. století*. Je tedy Manitiova periodizace určována mezníky dějin politických. Rokem 1200 Manitius svou práci přerušil s omluvou, že jeho síly v žádném směru nestačí na další pokračování. Zdá se, že mu práci znechutily vedle přirozené únavy z rozsáhlého díla i výhrady, s nimiž se setkávala a jež nebylo těžké při velkém rozsahu a malé probádanosti zpracovávaného materiálu nalézt. V těchto výhradách a výtkách dodnes neustal Langosch. I když má v lecčems pravdu, je nespravedlivý, protože zapomíná, že Manitius před půl stoletím začínal obdělávat novinu. Přes všechny Manitiovy omyly a nedostatky je cena jeho *Dějin* nesporná, a proto vyšly r. 1959 v Mnichově v reprintu.

Po Manitiově kapitulaci byla naděje, že se přerušeno dílo ujme P. Lehmann, který se podílel už na Manitiově III. svazku jako jeho spolupracovník. Avšak druhá světová válka svou přípravou, trváním a dozvuky znemožnila systematickou práci v knihovnách a mezinárodní spolupráci, bez níž dějiny středolatinšské literatury psát nelze. I tak však zůstává Lehmannova stopa na cestě k historii středolatinšské literatury dobře patrná, a to nejen v četných monografiích a člancích, které byly shrnuty do pěti svazků *Erforschung des Mittelalters* (Stuttgart 1959-62), ale i v tom, že vychoval na mnichovské universitě řadu medievalistů - literárních historiků a jednoho z nich, F. Brunhölzla, dovedl svým povzbuzováním k práci na nových *Dějínách středolatin-*

ské literatury, které jsou zatím posledním slovem v tomto oboru. Podobný, i když ne tak bohatý vklad jako Lehmann, vložil do dějin středolatinšské literatury dědic Traubeho stolice na mnichovské universitě B. Bischoff, jehož články k tomuto tématu vyšly souborně v dvousvazkových *Mittelalterliche Studien. Ausgewählte Aufsätze zur Schriftkunde und Literaturgeschichte* (Stuttgart 1966).

Zároveň s III. svazkem Manitiovým a částečně na základě jeho díla vydali F. A. Wright a T. A. Sinclair *A History of Later Latin Literature from the Middle of the Fourth to the End of the Seventeenth Century* (London 1931). Rovněž tito autoři byli klasičtí filologové. Znepokojovalo je, že klasická literatura řecká a římská byly dobře zpracovány už mnohokrát, avšak že pozdní období těchto literatur jsou takřka neznámá. Proto napsali jak *A History of Later Latin Literature*, tak i *A History of Later Greek Literature* (London 1932), kterou však dovedli jen do r. 565 n. l. Wright a Sinclair pojímali latinskou literaturu od 3. stol. př. n. l. až do konce 17. stol. n. l. jako celek, svou knížkou chtěli vyplnit mezeru, která je trápila, *pro posse et nosse nostro*. Svě dějiny rozčlenili do šesti kapitol: první, *Věk Augustinův*, začali Ambrosiem a skončili Augustinem, druhou vyhradili 5.-7. stol. a probrali v ní významné autory od Orosia po Bedu, třetí věnovali karolinské a ottonské renesanci, začali ji tedy Alcuinem a skončili Gerbertem z Remeše, tj. papežem Silvestrem II., čtvrtou kapitolu věnovali středověké próze v letech 1002-1321, v páté se obírali poezií téhož období, a konečně šestou, kterou ohraničili léty 1321-1674 a nazvali *The Renaissance Latinists*, začali Petrarkou a skončili Miltonem. Těžko můžeme jejich knížku nazvat skutečnými dějinami středolatinšské literatury, spíše je to komplex článků o nejvýznamnějších autorech s výraznými citáty z jejich děl v anglickém překladu. Na samém prahu třetího desetiletí tohoto století však sotva mohli dva klasičtí filologové, jejichž oborem ani medievalistika nebyla, lépe splnit úkol, který si dali, a tak je trochu nevděčné, že se na jejich knížku v dnešní medievalistice zapomíná.

Postupně, jak přibývalo z klasičofilologické strany prací o středolatinšské literatuře, věnovali středolatinšské produkci větší pozornost moderní filologové v dějinách národních literatur. Je to vidět např. na nových svazcích *Histoire littéraire de la France*, vycházející od r. 1733, která dospěla r. 1967 ve svém 39. svazku ke zpracování 14. stol. Zatím co se v díle G. Ehrismanna *Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters* (Handbuch des deutschen Unterrichts, Band VI, Teil I, II, München 1918-1935) přihlíží k latinské literatuře v období, kdy existuje vlastní německá tvorba, spíše jen výjimečně, dostává se jí plné pozornosti v pětisvazkovém díle W. Stammlera *Die deutsche Literatur des Mittelalters - Verfasserlexikon* (Berlin - Leipzig 1933-1955), zejména od III. dílu, kdy se vydavatelem

slovníku stal K. Langosch. Samozřejmě v díle abecedně uspořádaném nepřichází otázka periodizace v úvahu. Časově je slovník vymezen od karolinské doby po vpád humanismu, z autorů 15. století jsou do něho zařazeni ti, kteří se nehlásili k humanismu a k německé reformaci. Závažnou částí každého slovníkového článku o kterémkoli středověkém autorovi, ať již psal německy, latinsky nebo oběma jazyky, je určení jeho původu, životní data včetně vzdělání, rukopisné zachování jeho díla (s edicemi) a stanovení jeho místa v německém literárním vývoji. Na tomto slovníku spolupracovalo mnoho literárních historiků z německy mluvících zemí a jeho konkrétní informace jsou pro mnohé středolatinští autory stále směrodatné. Tento slovník začíná nyní vycházet ve druhém, zcela přepracovaném vydání znovu jako společná práce mnoha odborníků, tentokrát vedených K. Ruhem, v západoberlínském nakladatelství Walter de Gruyter. Má obsáhnout šest svazků, z nichž každý bude sestávat ze čtyř sešitů po 160 stránkách o dvou sloupcích. Z proponovaných 3840 stran byly v r. 1977 vydány dva sešity, tj. polovina prvního svazku, o 640 sloupcích.

Slovníkovým uspořádáním, provázeným však zcela jinou náplní, praktickým zaměřením a daleko menším rozsahem, se s tímto vědeckým slovníkem spisovatelů stýká *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters* (München 1963), který nahradil *Tusculum-Lexikon der griechischen und lateinischen Literatur* W. Schönea a H. Rupperta (München 1948). Jak vyplývá už z titulu, jsou v tomto slovníčku pojímány středověké literatury řecká i latinská jako organické pokračování antických literatur a otázka jejich periodizace není položena. Středolatinští literatury zpracoval do slovníkových hesel O. Prinz, v té době vedoucí středolatinští slovníku v Mnichově, antickou latinskou literaturu pracovník mnichovského *Thesauri linguae Latinae* W. Buchwald. Je tedy pochopitelné, že pro rozdělení práce, které se však v hotovém slovníku neobráží, užili hranice, která dělí jejich slovníky. Do antické literatury byl počítán ještě Isidor ze Sevilly, dolní hranici středolatinští literatury je tu tedy 7. století. Pro horní hranici nemohl Prinz užít horní hranice německého středolatinští slovníku, neboť ten sahá jen do konce 13. století. Stanovil si ji až na přelom 15. a 16. stol. a zahrnul do slovníku všechny významné autory 15. stol., ať patří ještě literaturě středověké, nebo už humanistické. *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren* je knížka nadmíru užitečná a cenná, třebaže její autoři byli kapesním formátem slovníku nuceni k přísnému výběru autorů a k velmi stručným formulacím. K základním údajům životopisným a literárním dodali i edice a překlady, a tak vytvořili spolehlivou pomůcku pro rychlé poučení o hlavních autorech, mnohonásobně předčící *Dictionary of Latin Literature* J. H. Mantinbanda (New York 1956), který latinskou literaturu od antiky podnes rozatomizoval

pro potřebu těch, kdo nevědí vůbec nic o antické kultuře.

Souběžně s celkovými dějinami středolatinští literatury se od první světové války pracuje na poznání a utřídění jejich speciálních částí. Největší pozornost se věnovala básnictví. F. J. E. Raby vydal v Oxfordě r. 1927 *A History of Christian Latin Poetry from the Beginnings to the Close of the Middle Ages* a r. 1934 dvousvazkovou *A History of Secular Latin Poetry*. Dolní hranici středolatinští básnictví klade Raby ke Commodianovi a Ausoniovovi, tedy do 4. stol., horní do 13. stol. k františkánským básníkům v čele s Bonaventurou. Po druhé světové válce Raby obě práce přepracoval, vydal v Oxfordě první r. 1953 a druhou r. 1957 a doprovodil výborným výběrem ze středolatinští poezie, samozřejmě časově ohraničeným stejně, *The Oxford Book of Medieval Latin Verse* (Oxford 1959). Během druhé světové války se začal středověkým básnictvím intenzívně zabývat J. Szövérfy. Souborným výsledkem jeho prací jsou dvousvazkové *Annalen der lateinischen Hymnendichtung - Ein Handbuch* (Berlin 1964, 1965) a několik svazkové *Weltliche Dichtungen des lateinischen Mittelalters - Ein Handbuch*, z něhož vyšel zatím první svazek *Von den Anfängen bis zum Ende der Karolingerzeit* (Berlin 1970). Szövérfy začíná své dějiny Ambrosiem a dílem *Pervigilium Veneris*, tedy o něco dříve než Raby, a končí na přelom 15. a 16. stol. nehumanistickou tvorbou. Rychlou orientaci v záplavě středolatinští veršů umožňuje I. svazek *Carmina medii aevi posterioris Latinae* H. Walthera, nazvaný *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris Latinorum - Alphabetisches Verzeichnis der Versanfänge mittellateinischer Dichtungen* (Göttingen 1959), k němuž vyšel r. 1969 dodatek *Ergänzungen und Berichtigungen zur 1. Auflage von 1959*. Přes všechny tyto práce i speciální studie versologické, jimiž se zabývá především D. Norberg a jeho švédská škola, neztratila dosud cenu knížka P. Leysera *Historia poetarum et poematum medii aevi* (Halle 1721).

Zvláštní práce, často objevené i objemné, byly napsány i o středolatinští literatuře historické, filosofické a teologické a o podílu jednotlivých mnišských řádů na středolatinští literární tvorbě. Tyto práce zkoumají středolatinští literaturu po věcné stránce především z hlediska svých disciplín, a tak jejich sledování by nás svádělo z cesty za dějinami středolatinští literatury na postranní stezky.

Pro uznání důležitosti středolatinští literatury vykonal mnoho E. R. Curtius knihou *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1948), třebaže dějiny středolatinští literatury nejsou jeho tématem. Curtius psal svou knihu v době nastupujícího fašismu ze starosti o osud kultury, chtěl, aby čtenáři poznali společné základy a shodné vývojové tendence v evropské kultuře a v evropských literaturách. Chápe veškerou literaturu v celém jejím teritoriálním a časovém rozšíření jako celek, a tak v ní objevil mnoho pozoruhodných rysů, které

při omezení na národní literaturu nebo na jeden časový úsek zůstávají skryty. R. 1954 vydal Curtius v Bernu svou knihu v druhém, přepracovaném vydání. Prošla v překladu do mnoha jazyků celým světem, r. 1969 vyšlo v Bernu - Mnichově už 7. vydání jejího německého originálu. Před časem se uvažovalo i o jejím překladu do češtiny, zdá se však, že z toho sešlo. Curtiova kniha prosadila definitivně autonomní chápání středolatinšské literatury a v určitém směru dokonce nadřadila středolatinšskou literaturu literaturám národním.

V jednotícím pohledu na evropské literatury vychází z Curtia P. Dronke, ačkoliv se sám hlásí jako nástupce Rabyho. Jeho dvousvazková *Medieval Latin and the Rise of European Love-Lyric* (London 1965, 1966), v níž své téma sleduje od Egypta do 13. stol., byla už r. 1968 vydána ve druhém vydání. První svazek, nazvaný *Problems and Interpretations*, je teoretický, druhý, nadepsaný *Medieval Latin Love-Lyric*, přináší texty, namnoze po prvé publikované; bohužel ediční stránce zůstal Dronke mnoho dlužen. Také G. Kranz zařadil v knize *Europas christliche Literatur von 500-1500*, která vyšla v druhém vydání r. 1968 (München - Paderborn - Wien), do jediného časového proudu evropské autory, ať psali řecky, latinsky, anglosasky, starohornoněmecky, starosasky, středohornoněmecky, staroislandsky, italsky, portugalsky, dolnoněmecky, katalánsky, francouzsky, flámsky, španělsky, česky a holandsky, pojímal je však jako jedince bez souvislosti s okolním literárním děním. Nejstarším autorem, Kranzem probíraným, je Pseudo-Dionysius Areopagita, nejmladším Savonarola. Více než vlastní výklad je na této knize cenná bibliografie k jednotlivým probíraným autorům a časová tabulka s přesnou nebo alespoň přibližnou datací jednotlivých děl, z níž je patrné, kdy začíná se středolatinšskou literaturou konkurovat ta která národní literatura.

Zájem veřejnosti o středolatinšskou literaturu, vzbuzený knihou Curtiovou, a potřeba seznamovat s ní studenty, neboť od druhé světové války bylo na mnoha univerzitách rozšířeno studium latiny i na středověk, vyvolal řadu výborů, přinášejících středolatinšská díla nebo úryvky z nich buď ve znění latinském nebo ve vydáních bilingvních nebo v překladech. K prvnímu typu patří vedle naší předválečné Hrdinovy *Bohemia Latina* (Praha 1931) a již vzpomenutého výboru Rabyho např. *Mediaeval Latin* K. P. Harringtona (The University of Chicago Press 1962), kde je každý úryvek uveden stručným pojednáním o autorovi. Bilingvní čítanku představuje např. *Einführung in das lateinische Mittelalter* H. Kusche (Berlin 1957), berlínská řada *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, knížky K. Langosche (*Waltharius, Ruodlieb, Märchenepen, Lateinische Epik des Mittelalters mit deutschen Versen*, Berlin 1956; *Geistliche Spiele. Lateinische Dramen des Mittelalters mit deutschen Versen*, Berlin 1957; *Hymnen und Vagantenlieder. Lateinische Lyrik des Mittelalters*

mit deutschen Versen, Berlin 1958²) a *Mediaeval Latin Lyrics* H. Waddellové, výbor, který vyšel po prvé r. 1929, už v r. 1933 v revidovaném čtvrtém vydání, pak v řadě Penguin Books 1952 a znovu byl reprintován 1962 a 1964. Mezi tyto dvoujazyčné čtenářské výbory patří u nás například první svazek Mertlíkových *Písni žáků darebáků* (Praha 1948) i Ludvíkovského - Mertlíkova *Cronica domus Sarensis* (Brno 1964, 1976). Druhý svazek *Písni žáků darebáků* (Praha 1951) a další Mertlíkovy nebo Krátkého výbory ze středolatinšské poezie a satirické prózy (*Dábel a papež*, Praha 1953; *Středověké písně cechu žakovského*, Praha 1959; *Písně žáků darebáků*, Praha 1970), stejně tak jako Hrdinovy a Heřmanského překlady česko-latinských kronik, vyšlé v několika vydáních, patří k třetímu typu čtenářských knih, seznamujících se středolatinšskou literaturou jen v překladech do národního jazyka. Za mnohé takovéto knížky, vycházející snad ve všech evropských jazycích, uvedme jen tři výbory ruské, které jsou svědectvím, že i Rusové, ačkoli se sami na středolatinšské literatuře aktivně nepodíleli a nemají k ní takřka žádné nezprostředkované vazby ani ve své národní literatuře, si uvědomují její závažnost pro západní, jižní, severní a střední Evropu: M. E. Grabar-Passek - M. L. Gasparov, *Pamjatniki sredněvekovoj literatury IV-IX vekov* (Moskva 1970); tíž, *Pamjatniki sredněvekovoj latinskoj literatury X-XII vekov* (Moskva 1972); I. N. Goleniščev-Kutuzov, *Sredněvekovaja latinskaja literatura Italii* (Moskva 1972). Knih tohoto třetího druhu stále přibývá, hojně jsou zvláště v Německu a v Americe. Jejich velkou předností je to, že seznamují čtenáře, kteří dnes většinou latinsky neumějí, s pozoruhodnými středolatinšskými díly, které zapůsobily na literární tvorbu v národních jazycích, a dávají tak možnost hlouběji chápat literární vývoj a společné rysy národních literatur. Jejich značnou nevýhodou je však to, že odčerpávají síly medievalistů, které pak chybějí v edicích a v literárně-historických pracích.

Poznávají-li nyní čtenáři z různých výborů nejlepší středolatinšská díla, chtějí se stručně poučit i o jejich autorech a o celé středolatinšské literatuře. Rovněž studenti potřebují o ní příručky. A tak byla napsána už celá řada stručných dějin středolatinšské literatury. Některé z nich jsou zaměřeny více na studenty, jiné opět na laické čtenáře. Některé se spokojují jen sumarizací známých věcí, jiné však při vši stručnosti stavějí další kousek cesty k dějinám středolatinšské literatury. Tyto knížky vycházejí z potřeb svého národního nebo jazykového společenství, proto je nejlépe je sledovat v jednotlivých jazykových rámcích. Jsou psány především u těch národů, které měly v evropském kulturním vývoji rozhodující vliv hned od počátku středověku, tedy hlavně ve Francii, v Itálii a v Německu. Anglie dává dosud přednost literaturám, psaným v národních jazycích, jak o tom svědčí repertorium J. H. Fischera, *The Medieval Literature of Western Europe*. A

Review of Research, Mainly 1930-1960 (London 1966, neviděla jsem). O Španělsku a Portugalsku mi chybějí informace, z bibliografií se však nezdá, že by tam vyšlo nějaké důležitější souborné dílo o středolatinšské literatuře. Z národů, u nichž začal kulturní život až v 10. století nebo později, mají přehledné dějiny středolatinšské literatury jen Poláci. *Literatura łacińska wieków średnich* z pera E. Porębowicze vyšla v souboru *Wielka literatura powszechna* II, 1, kn. 3 (Warszawa 1933), str. 381.

Ve Francii jsou malé dějiny středolatinšské literatury zaměřeny na laické čtenáře, neboť medievalistika se tam ještě nestala součástí studia latiny. Vědeckou cenu má stručná dvousvazková práce J. de Ghellincka *Littérature latine au moyen âge*, která vyšla v Paříži r. 1939 v *Bibliothèque catholique des sciences religieuses*. Začíná 5. stoletím a sleduje latinský literární vývoj do 12. stol. Jako její pokračování napsal J. de Ghellinck *L'essor de la littérature latine au douzième siècle* (Museum-Lessianum, Section historique, č. 4-5, Bruxelles 1946). De Ghellinck člení středolatinšskou literaturu do šesti období: 1. Období přechodu od počínajícího úpadku patristiky do vzniku karolinské renesance, v němž působí zakladatelé středověku; 2. Karolinská renesance, vymezená léty 760-880; 3. Období 10.-11. století, které přináší literární obrodu a vrcholí dílem Anselmovým; 4. Renaissance 12. století; 5. Období 13. století, v němž literatura pokračuje v cestě, nastoupené v období předcházejícím, je však ovlivňována změnami ve školském systému a úplným poznáním díla Aristotelova; 6. Období 14. století, které je charakterizováno rozpadem jednoty středolatinšské literatury, stoupajícím vlivem národních literatur a vznikem renesance. P. Zumthor se v knížce *Histoire littéraire de la France médiévale, VIe-XIVe siècles* (Paris 1954) zabýval vztahem mezi středolatinšskou literaturou a literaturou francouzskou. Středověkou literaturu periodizuje do čtyř období, vycházející při tom z francouzské literatury. Středolatinšské literatury se jen málo týká kniha G. Cohena *La vie littéraire en France au moyen âge* (Paris 1953). Jean-Pierre Foucher je autorem stručné *La littérature latine du moyen âge* (Paris 1963, *Que sais-je?* č. 1043). Foucher chtěl francouzskému čtenáři ukázat, že v "temném" středověku vznikla pozoruhodná latinská literatura, která je matkou všech národních evropských literatur a která podnítila rozvoj literatury starofrancouzské. Pokládal za nejspřávnější zahajovat středolatinšskou literaturu díly karolinskými, avšak kladl mimořádný důraz na její souvislost s pozdněantickou literaturou, a proto svůj esejistický výklad začal už Boëthiem a ještě předdeslal kapitulu o autorech 3. a 4. století. Pro to, co sám chápal jako středolatinšskou literaturu, mu pak zbyly jen tři kapitoly. První z nich věnoval autorům karolinské renesance, další velkým dílům 11. a 12. století a poslední literatuře z konce středověku (konec 13.-15. století).

Foucher, profesor filosofie, se sám zajímá hlavně o básnictví, které je ostatně lépe zpracováno než próza, a tak se prozaická tvorba z jeho knížky téměř ztratila. Zkrátka Foucherova knížka se příliš nepovedla, a proto ji v knihovnici *Que sais-je?* vystřídala pod tímž číslem 1043 *La littérature latine au moyen âge* (Paris 1972) M. Hélin, který svou znalost středolatinšské literatury prokázal už dříve knihou *Histoire des lettres latines du moyen âge* (Bruxelles 1943; neviděla jsem), jejímž tématem byla latinská literatura od 6. do 16. stol. Hélinova knížka v knihovnici *Que sais-je?* předčí při stejně malém rozsahu knížku Foucherovu mnohonásobně. Hélin v ní stejně jako Foucher pokládá za začátek středolatinšské literatury karolinskou renesanci. Druhou periodu mu tvoří 11. a 12. stol., třetí nazývá *Zlatý věk* a její horní hranici klade přibližně k r. 1225, čtvrté, poslední období nazývá *Konec středověku* a končí je Tomášem Kempenským v druhé polovině 15. stol. Hélin vybral ze středolatinšské literatury nejvýznamnější anonymní díla a největší literární tvůrce a vytvořil o nich zřetelné medailony s pěknými citáty z jejich děl, aniž čtenáři zakryl celkový literární vývoj. Napsal tak v kostce opravdové dějiny středolatinšské literatury, schopné budit zájem čtenářů o středolatinšskou literaturu a podněcující jejich zvědavost.

V Itálii, na jejíchž universitách se středolatinšská filologie pěstuje, uspokojují zvlášť potřebu studentů a zvlášť zájem vzdělaných čtenářů. Studentům je určena výborná příručka *Lingua e letteratura medio-latina*, kterou jako 7. svazek řady *Testi e manuali per l'insegnamento universitario del latino* napsali V. Paladini a M. de Marco (Bologna 1970). Ti začínají středolatinšskou literaturu pádem říše západoférické r. 476 a končí ji uprostřed 14. stol. Rozdělují ji do pěti period: 1. Barbarská literatura (476-799), 2. Karolinská renesance (9. stol.), 3. Feudální literatura (10. stol.), 4. Scholastická literatura (11.-12. stol.), 5. Učená literatura (13. stol. a první polovina 14. stol.). Tyto oddíly pak dále člení tematicky. Akcentují poněkud literaturu, vzniklou na území Itálie, avšak neztrácejí proporce. Velmi užitečný je v jejich knížce chronologický přehled hlavních historických událostí a rodných nebo úmrtních dat středolatinšských autorů, sahající od r. 64 n. l. po r. 1476, který svazuje literární dějiny s dějinami kulturními a politickými. Rejstřík autorů podle jejich původu ukazuje zastoupení jednotlivých zemí ve středolatinšské literární tvorbě (Československo tu reprezentuje Martino Oppaviense, neboli podle naší nomenklatury Martinus Polonus) a vítaný je i rejstřík literárních žánrů.

Vzdělanému italskému laickému čtenáři je určena organická sbírka dějin všech literatur *Le letterature del mondo*, rozdělená do 50 svazků, která chce podat základní poučení o nesmírném literárním bohatství, jež lidstvo nahromadilo v průběhu věků. Jako její 48. svazek napsal L. Alfonsi, profesor latinské literatury na pavijské universitě,

La letteratura latina medievale (Firenze - Milano 1972). Alfonsi není medievalista, vědecky se zabývá antickými básněmi a Dantem, proto jeho knížka poněkud vypadává z kontextu současných přehledných prací o dějinách středolatinšské literatury. Je to práce originální, která vznikla na základě Alfonsiho desetiletých úvah, a tak více než v knížkách ostatních v ní vystupuje do popředí osobní stanovisko autorovo a jeho klasicistické zaujetí. Má nahradit knihy F. Erminiho, *Letteratura latina del medio evo* (Modena 1938) a *Storia della letteratura latina medievale* (Spoleto 1960), kterou bohužel neznám. Ermini vymezil středolatinšské literatury tisíciletí 337-1350 a rozdělil ji do 6 období: 1. Počátky (337-476), 2. Barbarská literatura (476-799), 3. Karolinská renesance (799-888), 4. Feudální literatura (888-1000), 5. Scholastická literatura (1000-1200), 6. Učená literatura (1200-1350). Oproti Erminimu začíná Alfonsi středolatinšskou literaturu až Boëthiem a člení ji do pěti period: 1. Barbarská literatura (stol. 5./6.-8.), 2. Karolinské období (stol. 9.), 3. Ottonská literatura (10.-11. stol.), 4. Scholastická literatura (11.-12. stol.), 5. Učená literatura (13.-14. stol.).

V Německu je středolatinšská filologie počítána k *Heimatkunde*. Jsou tam pro ni nejstarší universitní stolice a jejich počet stále vzrůstá. Proto tam už tři čtvrti století vznikají práce, v nichž se středolatinšská literatura zpracovává z germanistického hlediska nebo v nichž se probírají středolatinšští autoři německého původu. Avšak právě pro toto nacionální vyhranění je musíme nechat stranou. V NDR je od Kuschovy smrti latinská literární medievalistika poněkud na ústupu. Její hlavní představitel, W. Trillitzsch, obrací svou pozornost stále výhradněji na překlady středolatinšských děl a na humanismus. Naproti tomu v NSR vzniklo nové středisko středolatinšské filologie, zaměřené převážně literárněhistoricky, na kolínské universitě. Jeho tvůrcem a iniciátorem rozsáhlé mezinárodní spolupráce, zejména s USA, je K. Langosch, jehož pozornost je obrácena přes německou literaturu k literatury středolatinšské. Po řadě menších prací o středolatinšské literatury, zejména o její próze, které napsal do různých dějin německé literatury, uveřejnil Karl Langosch dvě samostatné knihy, jejichž tématem je latinsko-německá literatura: *Die deutsche Literatur des lateinischen Mittelalters* (Berlin 1964) a *Profile des lateinischen Mittelalters* (Darmstadt 1965). Otázka periodizace středolatinšské literatury přichází samozřejmě jen v první z nich. Řídí se periodizací německých dějin a obsahuje šest období: 1. Karolinská renesance, 2. Další vývoj v říši východofrancké až do založení německé říše, 3. Ottonská doba, 4. Salská doba, 5. Štaufská doba, 6. Poslední staletí (s koncem přibližně uprostřed 15. stol., posledním autorem je Mikuláš Kusánský a Dionysius z Leeuwen). Přehledně o celé středolatinšské literatury napsal K. Langosch do *Überlieferungsgeschichte der mittellateinischen Literatur*, která je II. dílem *Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur* (Zürich 1964), pod titulem *Über-*

lieferungsgeschichte der mittellateinischen Literatur (str. 9-185). Zde začal středolatinšskou literaturu 6. stoletím a ukončil ji r. 1417 spisem kartuziána Oswalda *Opus pacis*. Utrídil ji do tří částí, nazvaných První polovina středověku, Druhá polovina středověku, Konec středověku a novověk. První oddíl rozdělil dále časově na merovejské období, karolinskou renesanci a dobu pokarolinskou a ottonskou, v druhém období postupoval podle žánrů, poslední období, které začal ve 13. století, v pravém smyslu slova odbyl na 10 stránkách. Langosch dokázal shromáždit kolem sebe mnoho žáků a spolupracovníků. Od r. 1964 vydává s americkou finanční pomocí *Mittellateinisches Jahrbuch*, zabývající se především literárně-historickými otázkami, a *Beihefte zum Mittellateinischen Jahrbuch*, od r. 1965 řídí v Brillově nakladatelství v Leydenu a v Kolíně řadu *Mittellateinische Studien*, určenou pro edice středolatinšských textů. V Kolíně nad Rýnem tak vyrostlo konkurenční středisko Mnichovu, kde středolatinšská filologie měla od počátku nejsilnější pozici, udržující se pokračujícími *Monumenta Germaniae Historica*, slovníkem *Mittellateinisches Wörterbuch* i řadou *Münchener Beiträge zur Mediaevistik und Renaissance-Forschung*, nemluvě už o několika medievalistických řadách mnichovského nakladatelství Wilhelm Fink. Také ve švýcarském Bernu vychází řada *Lateinische Sprache und Literatur des Mittelalters*.

Rámcem národních potřeb nebo studijního poučení překračuje nejmladší - a dosud nejlepší - práce o dějinách středolatinšské literatury, *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* F. Brunhölzla. Po dlouhém čekání (subskripce byla vypsána už r. 1967) vyšel první svazek *Von Cassiodor bis zum Ausklang der karolingischen Erneuerung* (München 1975). Brunhölzl klade hranice středolatinšské literatury tam, kde je cítili vlastní literární tvůrci, do okamžiku, kdy se autoři sami přestávali ztotožňovat se svými předchůdci a začali je vidět buď jako vzory, nebo jako přítěž. Proto začíná středolatinšskou literaturu uprostřed 6. století mezi Boëthiem, který bývá často označován jako "poslední Říman", a Cassiodorem, a její konečnou hranici táhne napříč 15. stoletím podle toho, zda ten který autor postupuje ve svém literárním díle ještě způsobem středověkým nebo zda se už hlásí k ideálům humanistickým. Středolatinšskou literaturu rozdělil Brunhölzl do pěti period. První je období přechodu od pozdní antiky k vlastnímu středověku a trvá od poloviny 6. stol. do pozdního 8. stol. V druhém období, nazvaném *Die Grundlegung Europas unter Karl dem Großen* (pozdní 8. - pozdní 9. století), dochází k prvnímu rozkvětu středolatinšské literatury. Tato dvě období probral Brunhölzl v již publikovaném I. svazku. Třetí období, které bude námětem II. svazku, jehož vydání je plánováno na r. 1977, je pojímáno jako období přechodu; sahá od pozdního 9. stol. do poloviny 11. stol. Čtvrté období, které obsáhne III. svazek, přináší vyvrcholení středolatinšské literatury ve 12. stol. Páté období, pro které je počítáno se IV. svazkem, sahá od

raného 13. stol. do stol. 15. a je pojímáno jako doba úpadku, epigonství a soupeření s literaturami, psanými národními jazyky. Brunhölzlovy *Dějiny* jsou, můžeme-li soudit podle I. svazku, dobře vyvážené, jasně psané, zřetelně utříděné a jejich autoru se podařilo šťastně nalézt synthesu objektivního líčení literárního procesu a subjektivního chápání sporných otázek. Brunhölzl chce čtenáři ukázat středolatinšskou literaturu v jejím vývoji, specifčnosti a významu. Osobní život literárních tvůrců a jejich politické nebo církevní působení uvádí ve vztah k jejich literárnímu dílu a věnuje pozornost i tomu, jak které dílo vešlo ve známost, zda je četlo jen několik jedinců v místě vzniku nebo zda se rozšířilo do dalších oblastí Evropy a působilo v dalších státech a zda bylo ve středověku zpracováno v národních jazycích. Přise tedy Brunhölzl jako první opravdové dějiny středolatinšské literatury, pojaté jako vývojový proces, v nichž se rovnoměrně přihlíží ke všem územím a národům středověké latinské Evropy.

Středolatinšská literatura nemá tedy ještě přesně stanovenou hranici ani na svém začátku, ani na svém konci. Obě se posunují podobně, jako hranice středověké latiny, aniž s nimi spadají v jedno. Stále zřetelněji se ukazuje, že začátek národních literatur neukončil život středolatinšské literatury, že obě žily značně dlouhou dobu vedle sebe, brzdícím elementem že však byla středolatinšská literatura jen v literatuře italské, kdežto ve všech ostatních včetně české literární vývoj urychlovala, třebaže se jen velmi zvolna stávaly národní literatury hegemonem literárního procesu. K vůdčímu postavení se národní literatury dopracovaly ve všech zemích latinské Evropy až během období humanismu, který však nenastoupil ve všech zemích najednou ani nezvítězil všude stejně rychle. Proto je třeba klást horní hranici středolatinšské literatury v evropském měřítku napříč 14.-15. stol. Není samozřejmě ostrá, protože mnoho autorů včetně samého Petrarkey některými svými díly patří ještě do literatury středověké, jinými už do humanistické, a i v době, kdy humanismus zcela ovládl novou literární tvorbu, zůstávala středolatinšská literatura živá ještě čtenářsky. Stejně neostrá je i počáteční hranice. Středolatinšskou literaturu odděluje zřetelně od literatury antické neliterární 7. století, avšak navázání karolinské literatury na pozdně antické vzory bylo tak těsné, že tento hiát ztrácí hraniční povahu. Je tu určitá podobnost mezi evropským 7. stoletím a tzv. dobou temna v dějinách české literatury. V obou těchto obdobích chybí téměř úplně "vysoká" literatura. Její nový nástup v latinské literatuře v době karolinské a v české literatuře za obrození se opřel o vzory, napsané před těmito velkými zlomy. Avšak na rozdíl od české literatury, která své vzory brzy přerostla a opustila, zůstala středolatinšská literatura na ně vázána po celou dobu své existence, a proto tu má onen zlom menší platnost než v české literatuře. Středolatinšská literatura není myslitelná bez Isidora, ale ani bez Boët-

hia nebo dokonce bez Augustina. Z toho pak vyplývají rozpaky, zda by se neměla k ní počítat i celá latinská literatura patristická, která zůstávala čtenářsky i inspiračně živá po celý středověk, zda by tedy neměla středolatinšská literatura začínat už ve 2. století. Ovšem Augustinus byl nejen svým školením, ale i svým původním povoláním učitele rétoriky a celým svým spisovatelským uměním římský autor. Proto ti, kdo nechtějí středolatinšskou literaturu začít 2. stoletím a začátek v době karolinské jim připadá příliš pozdní, umísťují hranici někam mezi 4.-6. století. Nejméně opodstatněné a zcela vnější je její položení do r. 476. Toho roku nepadlo římské impérium, to se rozpadalo už dlouho předtím, toho roku jen přestal být užíván titul římského císaře, jinak se nezměnily ani politické, ani kulturní poměry a předpoklady pro literární tvorbu zůstaly tytéž, jako před tímto datem. Stejně jako se až do r. 613 nadále datovalo podle konsulů, vzdělávali se dále potenciální autoři v rétorických školách jako jejich předchůdci už od 1. stol. n. l. Rétorické školy zanikaly teprve během 7. století, v různých zemích v různou dobu, avšak nikoli z důvodů politických nebo ideologických, ale proto, že zchudlá města neměla peníze na placení jejich učitelů a že zbarbarizovanému prostředí přestávalo záležet nejen na literatuře, ale i na jazyku jako na obecně srozumitelném prostředku komunikace. Z těchto důvodů by tedy bylo možno položit dolní hranici středolatinšské literatury do 7. stol. Avšak od Benediktova Monte Cassina, založeného r. 529, a od Cassiodorova *Vivaria*, vzniklého kolem r. 550, získával literární život nová střediska v klášteřích; může mít tedy pravdu Brunhölzl, začíná-li středolatinšskou literaturu Cassiodorem. Odpůrci této hranice však mohou právem namítnout, že Cassiodorus se sám nejen výhradně nazýval *Senator*, ale že byl dokonce i konsulem. A tak je dolní hranice středolatinšské literatury ještě spornější, než hranice horní. Lze ji jakž takž stanovit pro středolatinšskou literaturu v jednotlivých zemích - tak není sporu o tom, že v Německu začíná dobou karolinskou, u nás v 10. stol. -, pro každou zemi je však jiná. Jednotná hranice středolatinšské literatury, která by platila pro celou latinskou Evropu, se těžko nalezne. Ať se položí kamkoli od 4. do 8. stol., bude vyhovovat některým hlediskům, s jinými však bude v rozporu.

Pokud jde o periodizaci středolatinšské literatury, je zatím příliš hrubá a je určována více z vnějšku než z literárního vývoje. Liší se od národa k národu a namnoze od jednoho badatele ke druhému nebo dokonce od jedné knížky téhož badatele ke druhé, její solidnější určení však znemožňuje stále ještě nedostatečné prozkoumání materiálu. Teprve tento materiálový šterk, který je třeba ještě vytlouci zvláště z rukopisů pozdního středověku, umožní v budoucnu cestu k dějinám středolatinšské literatury dostavět.

1976